

Els dos testaments coneguts de Petit Joan Sarnoto. Edició i notes

Jacobo Vidal Franquet

Grup de recerca Magna Ars. vidalfranquet@hotmail.com

Resum

En aquest article es repassa sumàriament la nòmina de mestres majors de la catedral de Tortosa fins a la segona dècada del segle XVI i s'analitza concretament el mestratge de Joan Petit Sarnoto, un mestre parisenc que arriba a assolir el càrrec de mestre major de la seu vers el 1514 i l'exerceix fins a la seva mort, esdevinguda el 1520 a la ciutat de València, on també treballava. Es publiquen, així mateix, els dos testaments fins ara coneguts d'aquest pedrapiquer: un del 1517, redactat a Tortosa, que el vincula amb l'escultor René Ducloux, cosí seu, i a un piquer sicilià anomenat Jaume de Petrasancta; i un altre, el definitiu, redactat a València l'any 1520.

Paraules clau: arquitectura / gòtic / renaixement

Abstract

The two known wills of Petit Joan Sarnoto. Edition and notes

This article makes a brief survey of the list of Grand Masters at the cathedral of Tortosa until the second decade of the 16th century. It specifically analyses the leadership of Joan Petit Sarnoto, a Parisian Master who earned the rank of Grand Master of the cathedral in around 1514 and served in that capacity until his death in 1520 in the city of Valencia, where he worked as well. The publication also contains the two wills known to date of this stonemason: one from 1517 drawn up in Tortosa, which links him to sculptor René Ducloux, his cousin, and a Sicilian stonemason named Jaume de Petrasancta; and the final version drawn up in Valencia in 1520.

Keywords: architecture / gothic / Renaissance

El llistat del canonge Matamoros

El 1932, a l'inici del cinquè capítol del seu clàssic estudi sobre la catedral de Tortosa, dedicat als mestres que regiren aquesta fàbrica fins al segle XIX,¹ el canonge José Matamoros Sancho publicà un comentari que havia fet, pocs anys abans, Fèlix Duran i Cañameras: “de los maestros de la catedral sólo conocemos dos nombres”.² Ambdós textos –el de Matamoros i el de Duran– continuen amb una lamentació: que el també canonge i erudit Ramón O'Callaghan Forcadell, en els seus *Anales de Tortosa* (1886-1895), “por falta de ocasión, de tiempo y de medios” no hagués reparat “semejante deficiencia”, deficiència que Matamoros fa extensiva –amb raó– a les obres “de todos los cronistas y aficionados que han escrito, antes y después de él, de arte e historia de Tortosa”. Finalment, l'historiador canareu afirma que després de “pacientes horas de investigación entre la infinidad de documentos que se guardan en el Archivo Capitular” ha aconseguit “descubrir, casi por entero, la cronología de los arquitectos (Mestres de l'Obra) que trazaron los planos y dirigieron las obras durante los cuatro siglos que éstas duraron”.³

Sens dubte, cal valorar molt positivament aquest primer llistat de mestres, el qual –només a partir de la dècada de 1990– ha estat discutit, endreçat i ampliat gràcies a la recerca de diversos historiadors, especialment de Maria Victòria Almuni i Balada, autora d'una tesi doctoral sobre el procés constructiu de la Seu durant els segles del gòtic.⁴ Tanmateix, també cal reconèixer que la llista de Mata-

moros és plena de llacunes, racons foscos i errades i, a més, cal admetre que l'actual nòmina de mestres majors de la catedral dertusense és un sistema encara dubitatiu, incomplet i, en conseqüència, decididament imperfecte –com, de fet, succeeix amb la majoria de grans edificis bastits durant la baixa edat mitjana, fins i tot en territoris que, com el nostre, han conservat abundant documentació sobre els processos constructius de catedrals, monestirs, esglésies i obres civils en general.⁵

Així, per exemple, Matamoros no va conèixer els mestratges de Joan Valença,⁶ Pere Moragues,⁷ Joan de Maine o de Frenoy,⁸ Pere Piquer, Antoni Taix,⁹ Pere Compte i Antoni Queralt,¹⁰ pel que fa exclusivament als segles XIV i XV i a l'inici del cinc-cents. Tampoc va estar al cas del mestratge de l'enigmàtic “mestre Pere”, arquitecte que ha estat erròniament identificat amb un mestre de gramàtica, Pere Safàbrega,¹¹ i que, segons V. Almuni, es va reunir amb Bernat Roca el 1375, tot just en iniciar-se una empenta constructiva al temple, que tenia les obres pràcticament aturades des de la Pesta Negra del 1348. Ateses les circumstàncies,¹² sembla raonable pensar que el mestre Roca del document tortosí és, efectivament, Bernat Roca, director de les obres de la catedral de Barcelona; tanmateix, com ja vaig subratllar, tampoc podem considerar que aquesta identificació sigui segura, no tan sols perquè hi ha diversos pedrapiquers amb aquest cognom (Domingo Roca, Nadal Roca) documentats a la Tortosa del darrer terç de segle XIV, sinó especialment perquè no se sap res d'aquest “mestre Pere”. La meua proposta, no pas d'identificar-lo, sinó de valorar la possibilitat que pogués ser identificat amb Pere Moragues, no deixa de ser, tampoc, una simple hipòtesi sense fonament. Caldrà, doncs, que alguna afortunada incursió als arxius aclareixi aquesta obscura qüestió.¹³

Quant als “arquitectes” que cita Matamoros, també han creat més d'un problema historiogràfic. Precisament, l'inici de les obres del temple catedralici va resultar confús durant molts anys a causa que aquest autor va ubicar en la mateixa cronologia –vers 1345-1347– el mestratge d'Antoni Guarc, de Benet Basques de Montblanc i de Bernat d'Alguaire, fins al punt que es va arribar a pensar en l'existència d'un concurs de projectes abans del començament dels treballs de construcció.¹⁴ D'Alguaire, efectivament, va signar contracte per dirigir la fàbrica el 1346,¹⁵ i tot seguit va realitzar un viatge fins a Avinyó en el qual, tant com fixar-se en les obres religioses de la ciutat que llavors era seu del papat –ja que aquí no hi havia ni catedral ni cap gran església amb girola–, va haver d'inspeccionar el que s'estava fent a Catalunya i el Lluenguadoc marítim.¹⁶ En canvi, de Benet Basques de Montblanc, hipotètic autor d'una secció de capella absidal que serví a Matamoros per presentar una imatge neogòtica de la Seu,¹⁷ no se'n sap res del cert. Quant a Antoni Guarc, Almuni ha pogut documentar-lo a les dècades de 1370 i 1380, en una cronologia trenta anys posterior a la que la crítica acostumava a situar-lo.¹⁸

Una altra confusió relacionada amb el primer llistat de Matamoros, que he analitzat en un altre lloc,¹⁹ és la que duplica la personalitat de Joan de Xulbi, a qui primer s'ubicava –juntament amb el seu pare, Pasqual, amb qui va acudir a les consultes de Girona– treballant a la Seu entre el 1381 i el 1428, i després entre el 1447 i el 1452. Això va portar a la creació de dos Joans de Xulbi, un actiu al segle XIV i un altre al XV,²⁰ i a la tardana presència en el teatre de la historiografia d'un dels mestres que –probablement– va jugar un paper més important en la definició final del projecte de l'edifici, Joan de Maine (o de Frenoy). Quant a aquest darrer mestre, el canonge Alanyà el va donar a conèixer per primer cop el 1998 i Victòria Almuni va precisar les raons que el portaren a Tortosa: va arribar a la ciutat com a aparellador de Pere Moragues, el 1382, i va ser el director titular de la fàbrica entre el 1387 i els primers anys del segle XV.²¹ Per la meua banda, el vaig identificar amb el

Joan de Frenoy, mestre de la Seu, que apareix a la documentació del Consell tortosí i, en conseqüència, amb el Juan de Frenoya que el 1401 apareix en els prolegòmens de l'obra del Puente de Piedra de Saragossa. Pel seu origen picard, per la rellevància del seu paper al servei de la ciutat, per la seva relació amb la Corona i per la gran quantitat d'anys que dirigí, ja sigui *de iure* o *de facto*, la fàbrica de la Seu, cal tenir en compte la seva possible participació en l'erecció de l'extraordinari i atípic cor alt de Santa Maria de Morella, la segona església del territori episcopal, i –sobretot– cal valorar la possibilitat que sigui el principal responsable del canvi de projecte del temple a la dècada de 1380, des d'una traça amb cimbori i portades monumentals en el creuer fins a una altra amb doble girola contínua, sense portalades ni cimbori.²²

A part queda el cas de Joan Folquer, que segons Matamoros era mestre major el 1440, una època de gran activitat constructiva a la Seu –entre el 1439 i el 1442 s'acaba i es consagra la capçalera i s'inicien les naus de l'obra gòtica– en la qual es pot afirmar, sense gaire marge d'error, que la fàbrica era regida per Joan de Xulbi. Encara que, en l'estat actual de la recerca, no es coneix cap mestre d'obres –o fuster– amb aquest nom, sí que hi ha diferents membres de la nissaga que apareixen treballant a la ciutat durant els segles XIV, XV i XVI. Així succeeix amb dos Agustins Folquer, majors de la confraria dels fusters –en la qual hi havia inclosos els pedrapiquers i els obrers de vila– en diversos moments dels quatre-cents i el cinc-cents, o els picapedrers Lluís i Tomàs Folquer, actius a les obres de la catedral a sou de la ciutat precisament a les dècades de 1420-1450.²³ No cal dubtar que el canonge veiés un document en què un membre d'aquesta família de treballadors de la construcció és esmentat com a mestre, però sembla difícil acceptar que se'l qualifiqui veritablement de mestre major de l'obra de la Seu, com a mínim, de l'obra de pedra.²⁴

D'altra banda, els mestres citats per Matamoros fins al darrer terç del segle XVI continuen sent relativament pocs i absolutament problemàtics. Així, Pere Garçó, a qui fa mestre fins al 1514, havia mort el 1476, com ha demostrat Almuni;²⁵ des del 1450 treballava a la fàbrica catedralícia per part de la ciutat i va ocupar el càrrec de mestre major des dels volts del 1460 fins al moment del seu decés, en l'any ja esmentat.²⁶ Cosme Viulaigua, el 1555, no va substituir “indubtablement” com a director de l'obra Guillem Bruel, ja que no era mestre en arquitectura, sinó en teologia.²⁷ I Joan Petit i Joan Sarnoto, citats pel canonge canareu com a mestres majors el 1514 i el 1520, respectivament, són –en realitat– una sola persona.

Joan Petit = Joan Sarnoto

No només un erudit local com Matamoros, sinó molts i molt importants historiadors de l'art han tingut dubtes importants a l'hora d'enfrontar-se a aquest mestre, a qui alguns autors han identificat amb l'escultor alemany Hans Petit Monet²⁸ i uns altres, fins i tot, amb el lorenès Jean Mone, actiu al cor de la catedral de Barcelona i vinculat al taller de Bartolomé Ordóñez.²⁹ Com va escriure, ja fa alguns anys, Marià Carbonell, la identificació d'aquest darrer personatge “amb artistes de nom similar (Joan Petit, Peti Jean, etc.) s'ha de descartar definitivament”.³⁰

En canvi, també fa temps que una afortunada troballa en els fons documentals de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa va permetre d'identificar, amb seguretat, les figures de Joan Petit i Joan Sarnoto. Aclarim-ho: a l'inici del primer testament conegut del mestre, datat el 1517, hi apareix el seu nom de pila –Joan–, al costat del cognom Petit, que és ratllat; interlineat, se substitueix Petit –en

realitat, un àlies— pel veritable nom familiar —o el que l’escrivà entenia com a veritable nom familiar—, Sarnoto. Un altre document, del juny del 1518, fa esment d’un lapicida i clergue tonsurat, oriünd de París, que és citat amb el nom de “Petiti Joan Surroto”, fill legítim del ciutadà de París “Pere Surronota”. Malgrat que no es diu que aquest pedrapiquer sigui el mestre de la Seu, sembla evident que es tracta de la mateixa persona i, en conseqüència, també sembla segura la seva procedència geogràfica: la capital del regne de França.³¹

Així, doncs, un mestre parisenc, anomenat Joan Sarnoto, àlies *Petit*, va ser mestre de la catedral de Tortosa en el període que, segons les notícies de Matamoros, va del 1514 fins al 1520, any en què finí els seus dies a València.³² De fet, potser es podria avançar lleugerament la seva arribada al front de la fàbrica, ja que assoleix el mestratge a Tortosa tot just esdevingut el decés d’Antoni Queralt (1513), un arquitecte català format a València en el cercle de Pere Compte, arribat a la ciutat de l’Ebre com a lloctinent seu vers el 1490 i també director de les obres de la Seu Vella de Lleida, a partir del 1494.³³ Un cop coneguda aquesta informació, cal que ens preguntem si Sarnoto simplement va substituir Queralt al front de la fàbrica o si, a banda d’això, ens trobem davant de dos mestres que estan relacionats i, per tant, es tracta d’una continuïtat en la direcció dels treballs.³⁴

Quant a aquesta possible relació, val a dir que és ben coneguda l’activitat de pedrapiquers del nord dels Pirineus a la ciutat del Túria durant els darrers anys de l’edat mitjana i la primera meitat del cinc-cents.³⁵ El cas de Catalunya és equivalent³⁶ i, com ha subratllat Joaquim Garriga, a la catedral de Lleida Antoni Queralt va treballar “assistit per Jaume Borrell i per una munió de pedrapiquers, en bona part de cognom francès”. A més, tant en aquest edifici com al convent de Bellpuig, les obres del qual també eren dirigides per Queralt, hi apareix un piquer anomenat Joan Petit.³⁷ Sembla raonable, doncs, plantejar la hipòtesi d’una prèvia experiència “catalano-valenciana” per a Joan Petit Sarnoto, hipòtesi que —sens dubte— pot ser completament equivocada. Amb tot, l’apropament de Sarnoto a Queralt, que també podria ajudar a entendre la seva presència a València, facilitaria arguments per explicar algunes obres, com ara el cancell d’alabastre de la capella dels Boteller de la catedral de Tortosa, que ha estat relacionat tant amb l’arquitectura de la ciutat del Túria com amb el *jubé* de les esglésies franceses.³⁸ Sigui com sigui, el *background* de Sarnoto esdevé més complex des del moment en què el seu testament tortosí el vincula a un pedrapiquer sicilià, Jaume de Petrasancta, i a l’imaginaire de Tours René Ducloux, que era el seu cosí i és l’autor documentat de l’híbrida (és a dir, gòtico-renaixentista) porta de Sant Miquel de Barcelona.³⁹

Possibles intervencions de Joan Sarnoto

Si a mitjan segle XVI el context de les obres de la catedral de Tortosa era negatiu i els canonges, davant la monarquia, s’esforçaven a aconseguir privilegis per poder acabar una construcció que consideraven “angosta” i “fea”,⁴⁰ sembla que durant els primers vint anys del cinc-cents la fàbrica estava encara immersa en l’impuls que havia rebut des del 1490, amb el qual s’havia enllestit el primer tram de la nau i s’estaven iniciant les obres del segon.⁴¹ De fet, per ara no es coneixen dades precises sobre l’activitat constructiva de la primera dècada de la setzena centúria, desenvolupada encara sota les directrius d’Antoni Queralt,⁴² però sabem del cert que el 1515 els treballs estaven en marxa, mercès a una donació del bisbe Lluís Mercader i a una contribució anual de la ciutat, que es va allargar fins al 1520.⁴³ A més, en aquest moment la iniciativa particular va ser important i, per

exemple, durant aquests anys es construeix la capella dels Garret, la segona de la nau al carrer de l'evangeli, segons fan patent diverses notícies, inclòs el testament tortosí de Sarnoto, en què el mestre demana ser enterrat davant la capella de l'ardiaca major, és a dir, d'Esteve de Garret.⁴⁴

En aquest sentit, però, el document més rellevant el va donar a conèixer J. H. Muñoz l'any 2004: es tracta d'un procés establert al segle XVII per tal d'identificar els patrons del benifet d'aquest altar, en el qual es diu que Isabel de Garret, germana de l'ardiaca, demanà en testar que fos “feta e construïda una capella en la dita Seu de Tortosa, ab altar e retaule, sots invocació e honorificència de la Assumpció de la gloriosa Verge Maria”, i que llavors, el 5 de gener de 1517, Esteve de Garret sol·licità al Capítol que li fos cedida “tota aquella capella de pedra picada, comensada e fabricada fins als capitells, que està davant lo hospital vulgarment dit de Sancta Maria, al costat contigua a la capella del gloriós sanct Miquel”.⁴⁵ És principalment en aquest sector, doncs, que cal circumscriure tant l'activitat del mestre com la dels seus col·laboradors més immediats, els ja citats Jaume de Petrasancta i René Ducloux. Això, però, amb alguns matisos. Mentre que Sarnoto, mestre major des del 1513 o 1514, degué participar tant en l'erecció de la capella “fins als capitells” com en el bastiment de la volta, és probable que Petrasancta i, especialment, l'imaginaire Ducloux, que –per ara– no consten com a habitants de Tortosa fins al 1518, treballassin només en el tancament del sector. L'estil de l'escultura decorativa, més quatrecentista en els “capitells” i més cincenista en la clau de volta, que representa la Mare de Déu amb el Nen, apunta també en aquesta direcció.⁴⁶

Un altre element que s'ha proposat de vincular al treball de Joan Petit Sarnoto és –com ja hem dit– el cancell d'alabastre de la capella de Sant Pau, sufragat per la família Boteller, segons mostra la seva heràldica. En un treball publicat el 2005 el vaig associar a tota una sèrie d'obres, de gran qualitat, realitzades a la Seu vers el 1500: el Crist del Palau, els púlpits i el sepulcre de Joan Girona. Vaig indicar, però, que aquest lligam no implicava necessàriament “una mateixa realització material”, sinó que es tractava d'un conjunt de treballs representatius de l'esplendor assolida a les obres de la Seu des del 1490 i durant el primer quart del segle XVI, aproximadament, gairebé alhora que el canvi de gust començava a demanar obres “a la romana”.⁴⁷ La proposta va ser acceptada i darrerament s'ha considerat aquest cancell un element adscrit a l'activitat de Pere Compte i Antoni Queralt.⁴⁸ De fet, V. Almuni fins i tot aporta el que sembla una inqüestionable data *post quem* per a la seva execució: el 1499 Antoni Boteller va expressar la voluntat d'instituir un benifet a la capella de Sant Pau. L'autora, doncs, és “de l'opinió que cal relacionar aquesta notícia amb la fabricació del cancell de pedra que diferencia la capella de l'àmbit de la girola, que podria haver estat col·locat durant el mestratge d'Antoni Queralt”.⁴⁹ Marià Carbonell, però, n'ha proposat una atribució alternativa, ja que aquest element, “insòlit en territori català, recorda, salvant totes les distàncies, que no són poques, el *jubé* tan característic de les esglésies franceses”, i llavors treu a col·locació el fet “que entre 1514 i 1520, aproximadament, regeix l'ofici de mestre major de la catedral tortosina un parisenc, Joan Petit Sarnoto, que per cert mantenia vincles amb València”.⁵⁰ En aquest punt, a més, cal tenir en compte que un dels marmessors tortosins de Sarnoto és un membre de la nissaga que costea la decoració de la capella, Joan Miquel Boteller, el qual, d'altra banda, també estava emparentat amb els Garret, ja que era espòs d'una germana de l'ardiaca major de la Seu, Elionor.⁵¹ En tot cas, i com ja hem dit, la relació del mestre parisenc amb Queralt ajudaria a unificar totes les idees expressades al voltant d'aquesta reixa pètria, que llavors es podria posar en relació tant amb el món valencià com amb el francès.

Els testaments del mestre, a més, indiquen algunes possibilitats d'intervenció en altres obres, bé que –cal reconèixer-ho– més aviat remotes. Podria ser que a Tortosa hagués tingut alguna vinculació amb el convent de Sant Domènec abans de la seva total renovació, iniciada vers el 1529,⁵² ja que va demanar de ser-hi enterrat si el Capítol no permetia que ho fos davant la capella de l'Assumpció. A València va fer de marmessor seu en Pere Merita, vicari temporal de l'església de Sant Bartomeu, parròquia a la qual va deixar diversos béns, encara que especificava que calia esmerçar-los en misses i aniversaris. Només en el cas de la catedral de Tortosa, i tant en el testament tortosí com en el valencià, el mestre féu una deixa que havia d'anar destinada directament a la fàbrica.

A partir de la lectura d'aquests documents es podria suggerir una darrera hipòtesi, més plausible: que Joan Petit Sarnoto hagués tingut alguna responsabilitat en l'erecció de l'edifici actualment conegut amb el nom de Palau Oliver de Boteller. Aquest gran casalot es trobava al sector meridional de la façana fluvial de la ciutat, al costat de la llotja.⁵³ Les restes del que en quedava a la dècada de 1960 van ser transportades a l'antiga ubicació de la Casa de la Ciutat –desapareguda el 1914– i, per ara, no es coneix cap referència documental del seu bastiment, que acostuma a datar-se al segle XV o, amb més precisió, cap al 1500. La gran porta adovellada, els arcs del pis superior del claustre –coneguts per una fotografia antiga– i, sobretot, el perfil entorxat d'una de les seves finestres, similar –per exemple– al de la base de les columnes de la cisterna del convent de Bellpuig, porten a pensar en aquesta darrera cronologia. I en aquest punt és important destacar que Lluís Oliver, o Boteller d'Oliver, “autèntic genearca dels Oliver de Boteller”, en paraules de S. J. Rovira, i que anys a venir esdevindria vescomte de Castellbò, va ser designat marmessor de Sarnoto en els dos testaments que en coneixem.⁵⁴

Joan Sarnoto ≠ (Joan Petit = Joan Xico)

En repassar el llistat de mestres de la Seu de Tortosa del període 1347-1520 he hagut d'esmenar-li la plana a molts historiadors difunts i, també, a un bon nombre d'autors encara en actiu, cosa sens dubte poc aconsellable. Ara em cal –per enèsima vegada– corregir-me a mi mateix, i si fa un moment he escrit que pensar en Sarnoto com en un continuador d'Antoni Queralt pot ser, alhora que versemblant, erroni, sens dubte va ser equivocat identificar el mestre parisenc amb el director dels talls de pedra per a les reparacions de l'estructura de l'assut de Xerta-Tivenys, treballs desenvolupats entre el 1523 i el 1527: Sarnoto havia mort el 1520.⁵⁵ De fet, i en relació a la proposta d'identificar el Joan Petit de Tortosa amb el de Bellpuig, J. Yeguas ja m'havia advertit que de pedrapiquers amb aquest cognom n'hi ha un munt, al cinc-cents català.⁵⁶ Completament d'acord.

En canvi, sí que sembla probable que els directors del tall de pedra per a l'assut als anys vint del segle XVI, anomenats Joan Petit i Joan Xico –és a dir, petit– als registres de la ciutat, siguin, en realitat, una sola persona, ja que en anotacions diferents del mes de juliol de 1527 apareixen com a directors d'aquesta obra un pedrapiquer anomenat Joan Petit i un altre a qui s'identifica amb el nom de Joan Xico. I si això és probable, que els coneixements de geometria eren tan necessaris per a la construcció d'una catedral com per al bastiment d'una infraestructura hidràulica és del tot segur.⁵⁷ No en va, els mestres que duen a terme aquesta mena de tasques són qualificats de geòmetres en textos del segle XVIII i, ja al XIV, apareixen citats com a experts en l'art del nivell i la geometria.⁵⁸

Geometria i orgull professional

Precisament, si vaig confondre les identitats del Joan Petit (Sarnoto) de la catedral i del Joan Petit (o Xico) de l'assut va ser per culpa de la geometria. I és que la referència que el testament valencià de Sarnoto fa a un llibre “del meu art de jaumetria”, el qual és llegat al seu deixeble Antoni Albert, també pedrapiquer, ha esdevingut un petit clàssic de la historiografia des que Miguel Falomir va donar a conèixer la notícia en la seva tesi doctoral, llegida el 1994.⁵⁹ A partir d'aquesta font Joaquín Bérchez ha destacat l'interès per la projecció que van tenir els mestres del final del gòtic i, així mateix, la importància de l'estereotomia –l'art del tall de la pedra– en el món de la construcció d'aquella època, ja que va suposar “una manera moderna d'entendre el disseny arquitectònic des d'estrictes característiques empíriques i científiques, amb independència d'adscripcions estilístiques, formes ornamentals i, fins i tot, concepcions compositives”.⁶⁰ Així, doncs, de la mateixa manera que per a construir una catedral o una església els mestres d'aquesta època utilitzaven els seus coneixements de geometria, més enllà de les “adscripcions estilístiques”, així també necessitaven saber geometria per a construir assuts i sèquies, unes obres que, per definició, no tenen estil.⁶¹

Quant al llibre que posseïa el mestre, Falomir destaca la dificultat d'identificar-lo, subratlla l'existència de diverses obres d'aquesta temàtica a l'inventari dels béns del rei Martí i recorda que al final del segle XV s'estamparen els primers toms de geometria estrictament aplicats a la construcció, obres que van augmentar exponencialment amb el desenvolupament de la impremta durant el cincents.⁶² Amb tot, i malgrat que a la Corona d'Aragó es documenten obres d'aquestes característiques en poder de mestres de la construcció,⁶³ cal preguntar-se si el volum que posseïa Sarnoto era veritablement un manuscrit –o un imprès– sobre aquesta temàtica, o si més aviat es tractava d'un recull de mostres i patrons recopilats per aquest pedrapiquer al llarg de la seva trajectòria professional, a la manera –salvant les distàncies, incloses les cronològiques– del *Carnet* de Villard de Honnecourt.⁶⁴ Recordem que el mestre parisenc, en el seu testament tortosí, no fa esment de cap llibre i en canvi llega, en aquest cas al seu cosí Ducloux –difunt el 1519–, els seus compassos i els seus patrons, “així tauletes com papers”, elements que, a més, no són citats en el testament valencià.⁶⁵

René Ducloux i Antoni Albert foren beneficiaris, també, d'una altra cosa que el mestre devia considerar de capital importància: les seves armes. A Tortosa les esmenta genèricament –“totes les mies armes”–, però a València especifica que es tractava de “lo meu scut ab lo punyal meu, e una balesa”. En ambdós casos, a més, el llegat d'aquests objectes s'indica en el mateix paràgraf en què apareixen les referències a les eines professionals de l'arquitecte. Segons ha estudiat M. Falomir, la possibilitat de portar armes, que a la ciutat del Túria eren vedades a tothom que no fos cavaller, excepció feta dels pedrapiquers, va acabar esdevenint un important motiu de distinció.⁶⁶

En tot cas, si aquestes referències demostren que Joan Petit Sarnoto donava una significació especial a les seves armes, a causa que li atorgaven el que potser podríem anomenar orgull social, també proven que les eines que distingien els mestres “sabuts en l'art de la pedra” de la resta d'artesans i els atorgaven orgull professional eren, sobretot, aquelles que es relacionen amb la capacitat de projectar edificis de manera empírica i científica i, en definitiva, aquelles que es relacionen amb la geometria: els compassos, les regles, els patrons i les traces.⁶⁷

NOTES

1. J. MATAMOROS, *La catedral de Tortosa*, Tortosa, 1932, 65-81. Anys abans aquest autor ja havia publicat un treball sobre la biografia dels mestres de la Seu: “Visiones tortosinas: Los mestres d’obra de la catedral”, *La Zuda*, 115 (febrer-març de 1923), 227-230.
2. F. DURAN I CAÑAMERAS, “La ciudad de Tortosa”, *Boletín de la Sociedad de atracción de forasteros*, XXXV (1918), 11-48. El text és reproduït a la *Guía de Tortosa* del 1928.
3. J. MATAMOROS, *La catedral*, 65
4. Llegida el 2003 amb el títol de *Un exemple de fàbrica baixmedieval de gran envergadura: la catedral de Tortosa als segles XIV i XV*, va ser publicada el 2007 amb el nom de *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, per Onada Edicions (Benicarló) i Fundació Noguera (Barcelona). Aquest treball recull la resta d’aportacions de l’autora.
5. A Barcelona, per exemple, el llistat de mestres majors coneguts fins ara no inclou el nom de Jaume Saragossa, director de les obres el 1356, any en què apareix com a marmessor del mestre de cases de Barcelona “Franciscus Roy” (potser relacionable amb el llinatge del mestre de les obres reials Jaume de Rei?), juntament amb el també desconegut Berenguer de Riba, mestre de les obres de la parroquial del Pi. El document (AHPB, Ramon Morell, 16/8, f. 12) va ser conegut per J. M. Madurell, però no el va arribar a publicar i, en conseqüència, Saragossa no ha passat a formar part de la nòmina de mestres majors de la catedral barcelonesa. Sobre aquest edifici i els seus mestres vegeu la darrera síntesi important a càrrec de J. BRACONS i R. TERÉS, “La catedral de Barcelona”, *L’art gòtic a Catalunya. Arquitectura*, I, Barcelona, 2002, 274-301.
6. Sobre aquest mestre vegeu V. ALMUNI, *La catedral*, pàssim, especialment 453-456. Per a les notícies que el vinculen a les obres de la ciutat –especialment del seu circuit emmurallat– i de la monarquia –al castell de la Suda de Tortosa–, així com la seva possible presència a Vall-de-roures, vila en què l’arquebisbe de Saragossa construí una magnífica església amb portada monumental, vegeu J. VIDAL, *Les obres de la ciutat. L’activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Barcelona, 2008, pàssim.
7. V. ALMUNI va donar a conèixer el contracte establert entre el mestre i el Capítol anys abans de la publicació de la seva tesi: “Pere de Moragues, mestre major de la Seu de Tortosa”, *Anuario de Estudios Medievales*, 30/1 (2000), 423-449.
8. V. ALMUNI, *La catedral*, 472-476. Per la meua banda, vaig identificar aquest mestre amb el Joan de Frenoy que apareix a la documentació municipal de Tortosa i Saragossa. Vegeu J. VIDAL, *Les obres*, pàssim i, especialment, “Sobre la personalitat i l’activitat de Joan de Frenoy. Apunts”, R. ALCOY (ed.), *El Trecento en obres. Art de Catalunya i art d’Europa a segle XIV*, Barcelona, 2009, 397-407.
9. V. ALMUNI, *La catedral*, 490-492.
10. J. VIDAL, “Pere Compte, mestre major de l’obra de la Seu de Tortosa”, *Anuario de Estudios Medievales*, 35/1 (2005), 403-431; V. ALMUNI, *La catedral*, 486-488, 492-495; A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER, *Pere Compte, arquitecte*, València, 2007, 132-136.
11. He tractat aquesta qüestió a J. VIDAL, “Pere Safàbrega o la impossibilitat d’un mestratge. Una revisió documental”, *Estudis castellanens*, 9 (2000-2002), 829-836.
12. Entre altres, el fet que fos Guillem de Torrelles, traslladat de la mitra de Barcelona a la de Tortosa l’any 1369, el màxim responsable de la nova empena constructiva. Vegeu V. ALMUNI, *La catedral*, 103-104.
13. J. VIDAL, “Pere Safàbrega”; “Pere Compte”, 405-406.
14. R. MIRAVALL, *Tortosa. Guia general*, Tortosa, 1983, 159; N. DE DALMASES i A. JOSÉ I PTTARCH, *L’art gòtic. s. XIV-XV. Història de l’art català*, III, Barcelona, 1984, 74.
15. Publicat per J. MATAMOROS, *La catedral*, 36-41; vegeu també V. ALMUNI, *La catedral*, pàssim.
16. J. VIDAL i M. A. FUMANAL, “L’arquitectura a l’edat mitjana”, *Art i Cultura. Història de les Terres de l’Ebre*, V, Tortosa, 2010, 13-29: 21-25.
17. Cal relacionar aquest dibuix amb la voluntat de J. MATAMOROS (*La catedral*, pàssim; vegeu especialment 31-34, 55-61, 63-64) d’aconseguir que “s’acabessin” les obres de la façana i, encara més, de tractar que l’edifici tingués una imatge més “pura”, més “gòtica”, tot seguint el camí marcat per l’arquitecte Joan Abril, que a l’inici del segle XX havia començat a canviar les dalles d’alabastre de la Seu per vitralls de nova construcció, que considerava més propis de l’estil de la catedral. Vegeu J. ABRIL, *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*, Tortosa, 1928; J. VIDAL, “Joan Abril i Guanyabéns. La necessitat d’una desmitificació”, *Ebrencs del segle XIX. Personatges de la història social, política i econòmica del territori ebrenc al segle XIX*, Tarragona, 2009, 41-58.
18. Sobre Benet Basques i Antoni Guarc, vegeu V. ALMUNI, *La catedral*, 453, 462-465.
19. J. VIDAL, “Sobre la personalitat”, 397-398.
20. Per exemple, X. BARRAL, *Les catedrals de Catalunya*, Barcelona, 1994, 190; J. BRACONS, “Els segles del gòtic”, *Arquitectura religiosa antiga i medieval. Ars cataloniae*, 4, Barcelona, 1999, 130-276: 248-249.
21. J. ALANYÀ, “Notícia de la Seu i Capítol de Tortosa a l’Arxiu de la Corona d’Aragó (segles XIV-XV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), 567-618; V. ALMUNI, *La catedral*, pàssim, especialment 472-476.

22. J. VIDAL, “Sobre la personalitat”; J. VIDAL i M. FUMANAL, “L’arquitectura”.
23. Sembla clar que l’Agustí Folquer documentat a la dècada de 1450 era mestre d’aixa o fuster, ja que apareix treballant en els cadafals de la festa de Corpus a les ordres del ponter, Pere Bosch i, en altres notícies, se’l relaciona amb Pere Bosch “lo jove”, segurament fill del ponter, amb qui construïa un barandat. Cal subratllar, en aquest punt, que els mestres d’aixa tortosins sovint apareixen documentats realitzant treballs propis dels mestres de cases. Les notícies citades a Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons de l’Ajuntament de Tortosa, Llibre de Clavaria 73, document solt 4; Llibre de Clavaria, 74, f. 42v. Quant als Folquer que treballen a la Seu, són documentats a J. VIDAL, “Notes sobre la contribució municipal a l’obra de la Seu de Tortosa (ca. 1406-1455)”, *Recerca*, 6 (2002), 151-196; V. ALMUNI, *La catedral*, 604-605; J. VIDAL, *Les obres*, 311-331.
24. En moltes fàbriques importants, ja des dels segles XIV i XV, existiren alhora el càrrec de mestre major de pedra i el de mestre major de fusta (és el cas, per exemple, de la Seu de Mallorca, segons explica J. DOMENGE, *L’obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma de Mallorca, 1997, 200-205). A Tortosa, però, sembla que no existia aquesta figura, ja que els estudis d’Almuni no en fan esment.
25. V. ALMUNI, *La catedral*, 488-490.
26. J. VIDAL, “Notes sobre la contribució”; *Les obres*, pàssim; V. ALMUNI, *La catedral*, pàssim, especialment 488-490.
27. E. QUEROL, *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l’edat moderna*, Barcelona, 2006, 122.
28. F. ESPAÑOL, “La escultura tardogòtica en la Corona de Aragó”, *Actas del congreso internacional sobre Gil de Siloé y la escultura de su época*, Burgos, 2001, 287-333: 330-331.
29. J. F. RÀFOLS, *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*, 3 vol., Barcelona, 1953, *ad vocem*. En canvi, es considera Joan Sarnoto un mestre diferent.
30. M. CARBONELL, “Bartolomé Ordóñez i el cor de la catedral de Barcelona”, *Locus Amoenus*, 5 (2000-2001), 127-147: 132, n. 104.
31. Arxiu Històric Diocesà de Tortosa, c. 11, n. 305. Cit. J. VIDAL, “Assaig de panorama de les arts a la Tortosa del Renaixement”, *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa, 2005, 125-269: 133.
32. Arxiu del Regne de València, Sig. 10244. Cit. M. FALOMIR, *Arte en Valencia, 1472-1522*, València, 1996, 208, 315.
33. Va ser F. ESPAÑOL (“La escultura”, 291) qui primer identificà el mestre present a València amb el que dirigí les obres de Tortosa i Lleida. Per a la seva activitat a les ciutats de l’Ebre i el Segre vegeu, especialment, G. ALONSO, *Los maestros de la Seu Vella de Lleida y sus colaboradores*, Lleida, 1976, 185-206; F. FITÉ, “Els mestres d’obra d’època medieval (segles XIII-XV)”, *Seu Vella. L’esplendor retrobada* (catàleg de l’exposició), Lleida, 2003, 51-66. J. VIDAL, “Pere Compte”; “Una obra d’Antoni Queralt a cavall entre Lleida i Tortosa”, *Urtx*, 20 (2007), 125-156; V. ALMUNI, *La catedral*, 492-494.
34. Si fos així, no es tractaria de cap excepció, ja que són diversos els casos en què els aparelladors o lloctinents dels mestres majors els substituïren al front de la fàbrica tortosina. Així, Joan de Frenoy (o de Maine), arribat a l’obra com a aparellador de Pere Moragues, el substituï al final de la dècada de 1380; Joan de Xulbi reemplaçà el seu pare Pasqual vers el 1418; com acabem de veure, Queralt substituï Pere Compte des dels volts del 1494. L’època moderna, molt més rica en documentació, aporta altres exemples: Juan del Orrio, mestre des del 1560, fou substituït per l’hereu universal dels seus béns, Martín García de Mendoza (1581), qui al seu torn va ser rellevat per un nebot, Llop d’Abària, i aquest pel seu fill, Martí d’Abària. Al segle XVII Gregori i Joan de Joanies, germans, exerciren el càrrec. I entre el XVII i el XVIII trobem la presència de dos mestres anomenats Pau Simó, pare i fill, com també ho eren Josep i Roc Xambó, mestres majors entre el 1708 i el 1751, amb un parèntesi després de la Guerra de Successió.
35. Analitza les relacions arquitectòniques establertes entre València i França M. GÓMEZ-FERRER (“La estereotomía. Relaciones entre Valencia y Francia durante los siglos XV y XVI”, en premsa), a qui agraeixo que m’hagi facilitat la consulta del seu estudi, encara inèdit. Vegeu també M. FALOMIR, *Arte en Valencia*, pàssim; A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER, *Pere Compte*, pàssim; “Lenguajes, fábricas y oficios en la arquitectura valenciana del tránsito entre la Edad Media y la Edad Moderna (1450-1550)”, *Artigramas*, 23 (2008), 149-184.
36. M. CARBONELL, “De Marc Safont a Antoni Carbonell: la pervivència de la arquitectura gòtica en Catalunya”, *Artigramas*, 23 (2008), 97-148:136-144.
37. J. GARRIGA, “La Seu Vella de Lleida en el llindar de l’època moderna: l’obra artística del segle XVI”, *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Lleida, 1991, 281-294. Sobre les obres de Bellpuig, vegeu J. YEGUAS, *Llibre Ver del convent de Bellpuig*, Tàrraga, 2003; “Obres al convent de Bellpuig (1507-1535)”, *Urtx*, 17 (2004), 127-160.
38. M. CARBONELL, “De Marc Safont”, 143.
39. J. VIDAL, “Assaig de panorama”, 133-134. Vegeu un text sobre les relacions arquitectòniques entre Sicília i la Corona d’Aragó: M. R. NOBILE, “Maestri del levante iberico nella Sicilia del Quattrocento”, *Kalós*, XVIII/2 (abril-juny de 2006), 10-13; sobre Ducloux, vegeu A. DURAN i SANPERE, “El portal renaixentista de l’antiga església de Sant Miquel, Barcelona”, *Vida Cristiana*, XVII/141 (1930),

- 306-311; J. YEGUAS, “Jeroni Descoll. Una trajectòria com a polític i mecenes”, *Pedralbes*, 18/1 (1998), 349-361: 351-352; A. CONEJO, “Noves aportacions a l’evolució arquitectònica de l’hospital de la Santa Creu de Barcelona: segles XVI-XVII”, *XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*, Barcelona, 2003, 539-572: n. 62; M. CARBONELL, “De Marc Safont”, 132, 147.
40. J. VIDAL, “Assaig de panorama”, 137-139.
41. J. VIDAL, “Pere Compte”; V. ALMUNI, *La catedral*, 238-252, 492-493; J. VIDAL, *Les obres*, 313-320.
42. Malgrat que en algunes ocasions jo mateix he dubtat sobre la continuïtat del mestre al front de la fàbrica a l’inici del segle XVI, el fet és que quan construeix la sèquia d’Aldover, a partir del 1504, és citat com a mestre de la catedral i se’l documenta treballant entre les ciutats de l’Ebre i del Segre, on –com és ben sabut– dirigia les obres de la Seu Vella. Vegeu J. VIDAL, “Una obra d’Antoni Queralt”.
43. V. ALMUNI, “La catedral de Tortosa”, *L’art gòtic a Catalunya. Arquitectura*, II, Barcelona, 2002, 297; J. VIDAL, *Les obres*, 319.
44. Sobre el personatge i la nissaga, vegeu S. J. ROVIRA, *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Tortosa, 1997, 132-136; J. H. MUÑOZ, “Els Garret i la capella de l’Assumpció de la catedral de Tortosa”, *Butlletí Arqueològic*, 25 (2003), 301-316.
45. J. H. MUÑOZ, “Els Garret”, 307-309. L’estructura i la decoració escultòrica de la capella probablement es van acabar en vida de Sarnoto (†1520) i, fins i tot, de Ducloux (†1519); el retaule, vinculat al testament de l’ardiaca Garret (†1523), estava enllestit el 1525 (*ibidem*, 311-314). És obra de l’anònim Mestre de Balaguer, a qui he proposat d’identificar amb el pintor lleidatà Blai Guiu (J. VIDAL, “Assaig de panorama”, 211-213 i, sobretot, “Unes taules del Mestre de Balaguer”, *Art i cultura*, 230-231), malgrat que l’atribució de Muñoz (“Els Garret”) al desconegut Baltasar Gui ha estat darrerament acceptada per autors com ara J. GARRIGA (“Baltasar Gui, antes denominado Mestre de Balaguer. San Cristóbal, San Roque, ca. 1525-1530”, *Obras maestras del Museo de Montserrat en BBVA: de Caravaggio a Picasso* (catàleg de l’exposició), Madrid, 2008).
46. Recordem, a més, que Ducloux esculpí a Barcelona la porta de l’església de Sant Miquel, contractada el juny del 1516.
47. J. VIDAL, “Pere Compte”, 418-425; “Assaig de panorama”, 132-135. La resta d’obres ja havien estat relacionades entre elles, primer per A. DURAN I SANPERE i J. AINAUD DE LASARTE, *Escultura gòtica. Ars Hispaniae*, VIII, Madrid, 1956, 254, i després per F. ESPAÑOL, “La escultura tardogòtica”, 326, 330-331. Els darrers estudis sobre aquestes peces són: J. VIDAL, “L’escultura gòtica tardana a Tortosa”, *L’art gòtic a Catalunya. Escultura*, II, Barcelona, 2007, 200-204; J. YEGUAS, “L’escultura a la catedral de Tortosa a la ratlla del 1500”, *Art i cultura*, 82-83.
48. A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER, *Pere Compte*, 136.
49. V. ALMUNI, *La catedral*, 237.
50. M. CARBONELL, “De Marc Safont”, 143.
51. Segons el perfil biogràfic traçat per Rovira (*Els nobles*, 191), va ser un dels mercaders més importants al darrer quart del segle XV i durant les dues primeres dècades del XVI a la ciutat catalana de l’Ebre. Atorgà les darreres voluntats el 1518 i consta que era difunt el 1525; probablement va morir abans del 1520, ja que no apareix al testament valencià de Sarnoto, cosa que sí que succeeix en el cas de l’altre marmessor tortosí del mestre.
52. La bibliografia sobre el convent, que forma part del conjunt dels Reials Col·legis, comença a ser àmplia. Vegeu una síntesi sobre la seva construcció, amb un recull bibliogràfic, a J. YEGUAS i J. VIDAL, “Algunes dades sobre el conjunt dels Reials Col·legis”, *Art i Cultura*, 186-190.
53. J. VIDAL, “La façana fluvial, 2”, *Les muralles de Tortosa a la Baixa Edat Mitjana* (catàleg de l’exposició), Tortosa, 2007, 115-116.
54. Vegeu un apunt biogràfic sobre aquest personatge a S. J. ROVIRA, *Els nobles*, 191-193.
55. Vaig plantejar aquesta possibilitat a J. VIDAL, “Assaig de panorama”, 134, 162. Ja m’havia esmenat a J. VIDAL, “La continuïtat de una obra medieval: azud, acequias, molinos y pesquera del Bajo Ebro en la época del Renacimiento”, *Quaderns d’Història de l’Enginyeria*, XI (2010), en premsa.
56. J. YEGUAS, “L’escultura gòtica al voltant del 1500”, *L’art gòtic a Catalunya. Escultura*, II, 302-315.
57. Sobre les obres d’aquesta infraestructura vegeu J. VIDAL, *La construcció de l’assut i sèquies de Xerta-Tivenys (Tortosa) a la baixa edat mitjana. De la promoció municipal a l’episcopal*, Benicarló, 2006; J. VIDAL, *Les obres*, 2008, 425-448. Un resum del procés constructiu entre els segles XIV i XIX a E. FABREGAT i J. VIDAL, “La canalització de l’Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)”, *Quaderns d’Història de l’Enginyeria*, VIII (2007), 3-50.
58. T. GLICK, *Regadío y sociedad en la Valencia medieval. Del Cenía al Segura*, València, 1988, 163, n. 3; tracto a bastament aquesta qüestió a J. VIDAL, “La continuïtat de una obra medieval”.
59. Publicada el 1996 amb el títol de *Arte en Valencia, 1472-1522*.
60. J. BÉRCEZ, *Arquitectura renacentista valenciana (1500-1570)*, València, 1994, 29-31. Per als segles del gòtic vegeu, M. GÓMEZ-FERRER, “La cantería valenciana en la primera mitad del XV: El maestro Antoni Dalmau y sus vinculaciones con el área mediterránea”, *Anuario del Departamento de Teoría e Historia del Arte*, IX-X (1997-1998), 91-105; A. ZARAGOZÁ, *Arquitectura gòtica valenciana*, València, 2004

- (2a ed. revisada), pàssim; A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER, *Pere Compte*, pàssim; A. ZARAGOZÁ, “El arte del corte de piedras en la arquitectura valenciana del cuatrocientos: un estado de la cuestión”, *Archivo de Arte Valenciano*, 89 (2008), 333-356.
61. A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER, *Pere Compte*, 179.
  62. M. FALOMIR, *Arte en Valencia*, 208, n. 107. A la Seu de Tortosa també existien diversos volums dedicats a l'estudi d'aquesta matèria, com es pot observar en llegir E. BAYERRI, *Los códices medievales de la catedral de Tortosa*, Tortosa, 1962, pàssim. Darrerament els estudia J. LLUÍS, “La catedral (1149-1347), *focus iluminae*”, M. A. PRADILLA (ed.), *Art i lletres a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, 2008, 305-323. En general, sobre els llibres dels arquitectes medievals, vegeu F. BUCHER, *Architector. The Lodge Books and Sketchbooks of Medieval Architects*, Nova York, 1979. Quant als textos impresos, un dels primers és el de l'alemany Maties Roriczer, *Geometria Deutsch*, del 1486 (vegeu, entre altres, L. R. SHELBY, *Gothic Design Techniques. The Fifteenth-Century Design Booklets of Mathes Roriczer and Hans Schmuttmayer*, Chicago, 1977; A. PRESAS, “Un ejemplo de la geometría práctica del gótico: el *Büchlein der fialen gerechtigkeit* y la *Geometria Deutsch* de Matthäus Roriczer”, *Llull*, 20 (1997), 239-271) i –com hem dit– al XVI es generalitzen. Així, per exemple, Diego de Sagredo (*Medidas del romano o Vitruvio nuevamente impresas...*, Toledo, 1549) dedica un capítol del seu tractat a explicar “algunos principios de geometría necesarios y muy usados en el arte de traçar”; per la seva part, la traducció castellana d'Alberti (*Los Diez Libros de Arquitectura de Leon Baptista Alberto. Traducidos del Latín al Romance...*, Toledo, 1582) exigeix que el “perfecto architecto” tingui coneixements d'aritmètica i geometria.
  63. A. ZARAGOZÁ i M. GÓMEZ-FERRER (*Pere Compte*, 219-220) recullen aquests exemples: “hun llibre appellat de Jeumetria ab dos cubertes vermelles y hun llibre appellat de Jeumetria ab cubertes de pergamí” citats a l'inventari del mestre d'aixa Francesc de la Barcelola el 1461, i “un libre d'estampa ab cubertes de pergamí appellat Geometria”, en poder de Domènec Ausundu (sic) abans del 1502. Vegeu també la nota 65.
  64. Vegeu la darrera edició d'aquesta obra: C. F. BARNES, *The Portfolio of Villard de Honnecourt (Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Fr 19093). A new critical edition and colour facsimile*, Farnham, 2009.
  65. Contràriament, el testament d'un altre pedrapiquer francès, Joan de Bellhloc (1539), fa esment de “llibres del meu art”, és a dir, de geometria, i de diverses mostres, inclosa una “gran mostra” de Tortosa, “cosa que deixa entreveure una relació personal amb la catedral tortosina”, com ha escrit M. CARBONELL, “De Marc Safont”, 142-143.
  66. M. FALOMIR, *Arte en Valencia*, 315. El motiu d'aquesta excepció era que els mestres de la construcció estaven obligats a col·laborar en l'extinció dels incendis urbans.
  67. De fet, des del final del segle XV i durant tot el cinc-cents trobem declaracions de mestres, estatuts de confraries i ordenances que regeixen fàbriques catedralícies que destaquen la importància de la projecció i la geometria. Així, per exemple, els capítols del 1495 del gremi de pedrapiquers de València –format únicament per quatre mestres, un dels quals era Antoni Queralt–, afirmen que “distincts són los officis de mestres e menestrals”; i especifiquen que, mentre els primers han de saber “elegir e ordenar ab lo compàs e regle totes aquelles coses que pertanyen saber a mestre”, els segons “no han de fer sinó obrar de llurs mans lo que-ls és trassat e ordenat per lo mestre de la obra” (M. FALOMIR, *Arte en Valencia*, 193-208, doc. 19). Un altre document significatiu, en aquest sentit, és el que recull les ordenances dels pedrapiquers de la catedral de Sevilla (c. 1546-49), ja que defineix el càrrec de mestre major de la següent manera: “Primera-mente, es a cargo del maestro mayor hazer las traças y señalar sanjas, y visitar y requerir la obra, y avisar al aparejador la obra que ha de repartir y traçar a los canteros y ver si ay neçesidad de meter gente o si es menester despedir de la que oviere y comunicarlo con el mayor-domo; y requerir el taller y ver y examinar las piedras que cada uno labra, y requerir la obra y traça que el aparejador reparte” (J. C. RODRÍGUEZ, *Los canteros de la catedral de Sevilla. Del Gótico al Renacimiento*, Sevilla, 1998, doc. XIX).

Apèndix documental

1

1517 setembre 5 1518 març 3. Tortosa

Joan Petit Sarnoto, mestre major de la fàbrica de la Seu de Tortosa, atorga el seu primer testament conegut, el qual és revocat sis mesos després, en presència dels pedrapiquers René Ducloux, de Tours, i Jaume de Petrasancta, sicilià, ambdós habitants de Tortosa.

Die sabbati, quinto mensis septembris,
anno a nativitate Domini M^o D^o decimo septimo⁶⁷

En nom de Nostre Senyor Déu Jesuchrist e de la gloriosíssima Verge Maria, mare sua, amén. Com sia scrit “dispon a la casa tua, que has de morir”, en e per amor de açò yo, Joan⁶⁷ Sarnoto, pedrapiquer, mestre de la obra de la Seu de ciutat de⁶⁷ Tortosa, stant jatsesia malalt de cos, emperò, en ma bona memòria e paraula, volent donar compte al meu Creador e Redemptor dels béns per aquell a mi acomanats, demanats e pregats los notari e testimonis dejús scrits, fas e orden lo meu últim eo darrer testament, en la forma eo manera següent:

E primerament, vull, orden e man que tots mos torts y enjúries sien remesos; e deutes, si alguns seran al temps de la mia mort, sien pagats per los marmessors meus dejús scrits, ço és, aquells que's trobaran yo ésser obligat, axí per cartes com per testimonis di[gl]nes⁶⁷ de fe, encarregant sobre açò les consciències dels dits meus marmessors.

Ítem, elegesch marmessors meus, e de aquest meu darrer testament executors, lo venerable curat de la Seu de Tortosa més antich en dies e los magnífichs senyors mossèn Joan de Miquel Boteller e mossèn Luís Oliver, ciutadans de la dita ciutat de Tortosa, als quals done plen poder de exequir totes les coses en lo dit meu testament ordenades, segons que en aquell trobaran scrites e continuades, donant-los plen poder de vendre tants dels béns meus que los preus de aquells basten lo que's trobarà yo ésser obligat; a quiscun dels quals marmessors lexe per lo càrrech de la marmessoria cinch sous.

Ítem, vull, orden e man me sia liurat lo sanct sagrament de la ext[r]ema⁶⁷ unctió, en lo qual vull sien y entrevenguen set preveres, a quiscú dels quals leixe la caritat acostumada.

Ítem, vull e man me sia fet toch de quinze sous, e leixe als monges, per lo dit toch, los dits quinze sous, si tengut seré, attès que los dits mestres de la dita obra de la Seu sien franchs de dit toch.

Ítem, elegesch la sepultura al meu cos fahedora davant la capella del senyor artiacha major de dita Seu, e vull que al soterrar sien y entrevenguen deu preveres, a quiscú dels quals leixe la caritat acostumada.

Ítem, vull e man me sien dites misses de terç dia e de cap d'any, en quiscú dels quals actes vull sien y entrevenguen deu preveres, a quiscú dels quals leixe la caritat acostumada.

Ítem, vull e man me sia dit un trentenari, vulgarment dit de Sanct Amador, per caritat del qual leixe trenta-tres sous.

Ítem, leixe e legue a madona Maria, casera mia, per amor de Déu, deu ducats d'or,⁶⁷ per qualsevol dret a ella pertangués en mos béns.

Ítem, leixe e legue a mon cosí, Rayner Ducleu, pedrapiquer, totes les mies armes e tots los meus compassos e mos patrons, així tauletes com papers.

Ítem, vull e man que per los damunt dits meus marmessors sien smerçats sinch ducats d'or, del proçehit dels quals, quada any, en lo dia e jornada del Divendres Sanct, ne sia donat a mengar, a dinar, a cinch pobres, per amor de Déu, en honor e reverència de les cinch plagues de Nostre Senyor Déu Jesuchrist, e que'ls sia donat lo dit dinar per lo damunt dit curat, marmessor meu; e tot lo que sobrà sia seu, per sos treballs, del qual li plàcia tenir-se'n per content.

Ítem, leixe e legue quaranta ducats d'or, los quals vull sien donats al venerable Capítol de dita Seu, los quals vull sien smerçats a censal⁶⁷ per los marmessors meus damunt dits, e de proçehit d'aquells ne sia dit quiscun any un aniversari per la ànima mia e de mos parents, ab tal pacte e condició que sia content dit Capítol acollir-me en sepultura en lo damunt dit lloc, ço és, davant la capella del dit senyor artiacha major. E si per cas no serà content dit venerable Capítol acollir-me en dit lloch, en tal cas vull sia soterrat en la casa o sglésia del gloriós pare Sanct Domingo, ab lo seu àbit, al qual leixe, dels damunt dits quaranta ducats, vint ducats,⁶⁷ los quals vint ducats vull sien,⁶⁷ per los marmessors meus, smerçats a censal, e del proçehit d'aquells ne sia dit un aniversari quiscun any celebrador per la ànima mia e de mos parents, en la casa ho monestir de dit Sanct Domingo, per los frares de dita casa; e los restants vint ducats vull sien smerçats per los dits meus marmessors a censal, e del proçehit d'aquells, tant com serà, ne sien dites misses per la ànima mia e de mos parents quiscun any en la sglésia hon lo meu cos serà sepellit e soterrat.

Ítem, leixe e legue a frare Joan, de l'orde de la Sanctíssima Trinitat, confessor || meu, per amor de Déu, un ducat d'or.

Ítem, leixe e legue a la gloriosa Verge Maria del Coll de l'Alma un anell de or, lo qual té una pedra de jachci,⁶⁷ ho la valor de aquell.

Ítem, leixe e legue a la gloriosa Verge Maria del Miracle un joyellet d'or ab una pedra crestellina, en què ha una dehessa de mar.

Ítem, leixe mig ducat d'or, e vull que per los dits meus marmessors ne sien fetes dir dotze misses per la ànima d'en Gil, criat meu, les quals sien dites en dita Seu per lo curat més antich en dies de dita Seu.

Ítem, vull e man que per los meus marmessors sia comprada una pedra e'm sia posada sobre la sepultura, hon lo meu cos serà sepellit e soterrat.

Tots los altres béns meus, mobles e immobles, béns, drets e actions, hon se vulla que stiguen e a mi se pertanguen, ara o en sdevenidor, vull sien venuts per los dits meus marmessors, e fas e instituesch hereva universal la ànima mia. E vull e man que dits béns meus, venuts que sien, lo preu d'aquells sia distribuït en la obra de la dita Seu de Tortosa.

Hech est autem ultima voluntas mea.

Testes vocati et rogati huiusmodi testamenti per dictum testatorem sunt honorabilis Petrus Cerdà, mercator, civis, Joannes Mas, [paredites factor], habitator Dertuse.

Die mercuri, tercio mensis marcii, anno a nativitate Domini M^o D^o decimo octavo, predictus⁶⁷ magister Joannes Sarnoto, lapicida, magister operis Sedis civitatis Dertuse, in cimmiterio predictae Sedis Dertuse sanus⁶⁷ existens, dixit michi, Joanni Jenesio Trilles, notario, presentibus testibus infrascriptis, quod ipse diebus preteritis fecit quoddam testamentum, quod est suprascriptum,⁶⁷ in posse mei, dicti notarii, sub die V^o mensis septembris, anno M^o D^o XVII°, et quod certis respectibus animum suum momentibus revocabat predictum testamentum, prout cum presenti instrumento⁶⁷ revocat, cassat et annullat et pro casso et nullo habuit et habere velle se dixit dictum testamentum *et cetera*. De quibus *et cetera*.

Testes sunt *et cetera* magister Raynerius de Tors, regni Francie, et Jacobus de Petrasancta, regni Sicilie, lapicide, habitatores Dertuse.

Arxiu Històric Diocesa de Tortosa, c. 11, n. 305.

Transcrit parcialment per J. VIDAL, “Assaig de panorama”, 133.

2

1520 setembre 13 17. València

Joan Petit Sarnoto, mestre major de la fàbrica de la Seu de Tortosa, atorga el seu darrer testament, que va ser publicat tres dies després de la seva mort.

Die XIII^a mensis septembris, anno a nativitate Domini millesimo D^o XX°

En nom de Nostre Senyor Déu y de la glorioussa Verge Maria, advocada de tota cristiandat, molt piadosa. Yo, mestre Johan Sarnoto, pedrapiquer, mestre de la Seu de la ciutat de Tortosa, habitant de la dita ciutat, resident de present en la ciutat de València, detengut de malaltia corporal, de la qual tem morir, estant emperò en mos⁶⁷ bon seny, memòria e loquella íntegres e manifestes, convocats e preguats los notari e testimonis dejús scrits, fas e orden mon darrer testament e darrera voluntat mia, en e per la forma següent:

E, primerament, elegesch marmessors e del present e darrer testament meu execudors lo magnífich mossèn Luis Boteller de Oliver, ciutadà de la dita ciutat de Tortosa, absent, e lo venerable mossèn Pere Merita, prevere, vicari temporal de la sglésia parrochial del gloriós Sent Berthomeu, e mestre Johan Malibon Infant, barreter, habitant de la dita ciutat de València, qui són presents a la confecció del present meu testament, als quals, ensemps o, en cas de absència, mort o just impediment, a l'altre de aquells done facultat e plen poder que sens licència e auctoritat de jutge e official algú puxen pendre tants de mos béns, e aquells vendre e los preus rebre e confessar haver haüts e rebuts, que basten a fer e complir les coses pies per mi dejús ordenades.

Enaprés, vull e man que quant Nostre Senyor Déu haurà appellat la mia ànima al seu sant regne, lo meu cos sia liurat a ecclesiàsticha sepultura, lo qual vull e man sia soterrat en la sglésia parrochial

del gloriós Sent Berthomeu de la dita ciutat de València, en lo vas de les ànimes del purgatori construït dins la dita sglésia. La qual dita mia sepultura, aniversari e cap d'any vull sia feta a coneguda dels dits marmessors meus.

Ítem, vull e man que tots mos torts, deutes e injúries sien paguats e satisfets, aquells emperò que's mostraran ab cartes, albarans, testimonis e altra legítima prova y[o] ésser tengut e obliguat, for de ànima sobre açò benignament observat.

Ítem, vull e man que per los dits marmessors meus sia destribuhida en la dita mia sepultura, aniversari e cap d'any, tot lo que aquells volran, lexant-ho ha lur bona discreció e coneguda.

Ítem, do e leix a Anthoni Albert, pedrapiquer, criat meu, per los bons serveys que aquell me ha fet, un capúç meu de Cortray, e hun sayo de drap morat, e hun gipó de domàs burell, e una gorra mia negra, e lo meu scut ab lo puyal meu, e una balesta e hun libre que yo tinch del meu art de jaume-ria, les quals coses yo lexava al dit Anthoni Albert ab hun codicill per mi fet en poder del notari dejús scrit a nou del present mes de setembre.

Ítem, do e leix a la dona na Maria de Casanova, muller d'en Pere Fontana, sparter, tots los béns mobles que yo tinch, axí en la present ciutat de València com en la ciutat de Tortosa, e los dinés que's trobaran en la present ciutat de València en poder meu après la mia fi; vull emperò e man que en lo dit leguat no sien compressos una [agua]⁶⁷ que yo tinch en la present ciutat de València, ni or ni argent, ni altres dinés que yo tingua en altres parts.

Ítem més, leixe a la dita Maria de Casanova una taceta de argent, e una cullereta de argent, e una sortilla de or, e una ymatge chiqua de sant Jaume de argent sobredaurat, e una crehueta de argent sobredaurada, los quals leguats y[o fas] a la dita na Maria en lo dit codicil.

Ítem, vull e man que per lo dit mossèn Oliver, altre dells dits marmessors meus, sien exhigits tots los deutes e béns que yo tinch en la dita ciutat de Tortosa e a mi pertanguen, dels quals béns sien donats a la obra de la Seu de la dita ciutat de Tortosa deu ducats de or per karitat, e tot lo restant dels dits béns meus e drets sien portats a la present ciutat de València e pressos per los dits mossèn Pere Merita e mestre Johan Malibon Infant, mermessors meus, e destribuhits en tot lo que per mi dejús és ordena[t].

Tots los altres béns e drets meus [...]tis mobles e semovents, drets e accions a mi pertanyents e pertànyer podents e devents, luny o prop, per qualsevol títol, causa, manera e rahó, vull e man que per los dits mossèn Pere Merita e mestre Johan Malibon Infant, sien venuts, sens licència e auctoritat de jutge e official algú, e los preus de aquells sien esmerçats per los dits marmessors meus a censal, en bons lochs tuts e segurs. Los quals censals vull que per los dits mossèn Pere Merita e mestre Johan Malibon In[fant], marmessors meus, procehint autortizació⁶⁷ del senyor rey, sien consignats als beneficiats e clero de la sglésia parrochial del gloriós Sent Berthomeu per obs de celebrar quascun any hun aniversari o dos, e les misses que dir se poran, a coneguda dells dits marmassors [m]eus per ànima mia. La qual dita ànima mia, hereva mia pròpia e universal fas e instituexc per dret de institució e per tot aquell fur e dret que mills puxa e deja.

Darrerament *et cetera*. Aquest és *et cetera*. Fforen fetes les dites coses en la ciutat de València, *et cetera*.

Testimonis foren presents a la confecció del dit testament convocats e per lo dit testador pregats los honorables en Luís Palau, notari, e mestre Damià Morera, buydador, e en Johan Navarro, barreter,

habitants de la ciutat de València, los quals, interrogats per lo notari dejús scrit si conexien lo dit testador, tots dixeren que sí, y ell a ells.

Enaprés, a XVII del mes de setembre, any de la nativitat de Nostre Senyor Déu Jesuchrist mil DXX, que era lo tercer dia de la mort de l'honorable en Johan Sarnoto, pedrapiquer, testador damunt dit, essent ajustats en la casa de mi, Joan Nadal, notari rebedor del dessús dit testament, la qual tinch en la present ciutat de València, a instància e requesta del venerable mossèn Pere Merita, prevere, e mestre Johan Malibon Infant, barreter, marmessors escrits en lo últim testament del dit mestre Johan Sarnoto, quòndam, lo damunt dit testament fonch lest e publicat per mi, dit Johan Nadal, notari rebedor de aquell, de la primera línia fins a la darrera inclusivament. E lest e publicat lo dit testament, encontinent, los dits mossèn Pere Merita e mestre Johan Malibon Infant, marmessors qui desús, dixeren e respongueren que per honor e reverència de Nostre Senyor Déu e per la amor e voluntat que tenien al dit testador acceptaven lo càrrech de la marmessoria a aquells lexat, ab benefici, emperò, de inventari. E lo dit en Anthoni Albert, per quant era present a la publicació del desús dit testament, dix que acceptava lo legat per lo dit mestre Johan Sarnoto, quòndam, a aquell fet.

Presentes foren per testimonis a les dites coses convocats los honorables en Anthoni Figuerola e Luys Palau, notari, habitants de la ciutat de València.

Arxiu del Regne de València, Protocol de Joan Nadal, Sig. 10244, s/f.
Citat per M. FALOMIR, *Arte en Valencia*, 208, 315.